

İSTANBUL ÇATMA VE SELİMİYELERİ

YASEMİN GÜMRÜKÇÜOĞLU MASARACI*

Çatma

Çatmalar 1550 yılında İstanbul'da ilk olarak, saray için dokuma yapan ipekli dokuma atölyelerinde dokunmaya başlanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda bulunan kumaş ve elbiselere ait listelerde ipek ve keten iplikle dokunmuş "çatma" adı verilen kumaştan yapılmış kaftanların kayıtları bulunmaktadır.

Kadifenin özel bir çeşidi olan çatma, ipek ve keten ipliklerle çok sağlam dokunmuş bir kumaştır. Çatma, dokunduğu yere göre Üsküdar çatması, Bilecik çatması ve Bursa çatması isimlerini alır. Bunların Sultan III. Ahmed döneminde dokunanlarına "ahmediye" denir. Çatma, ağır ve altınlı, kabartmalı ve desenli olarak dokunmuş olup kadifeden farkı, zemine oranla çiçeklerinin veya desenlerinin havının daha yüksek olmasıdır. Genellikle zemin kadife, desen kılaptanla ya da tam tersi zemin kılaptan, desen ise kadifeyle dokunmuştur. Çatma desenlerinde iki esas göze çarpar. Biri geniş yüzeyde tekrarlanan monoton ana şemadır. Diğeri ise bunun içini süsleyen detay kompozisyonlardır. Detaylarda aynı belirli ve sınırlı süsleme motifleri ile değişik kompozisyonlar yaratılmıştır. Dikey dalgalı dal sistemi, oval madalyonlu desen, oval şemanın değişik varyasyonları belli başlı şemalardır. Natüralist üsluptaki çiçekler kendi teknik imkânları doğrultusunda kendine has şekil ve özellikler içinde uygulanmıştır. En çok görülen süslemeler üzüm dalları, gırlantlar

1- Çatma (İBB Şehir Müzesi)

ve çiçek buketleri motifleridir. Bu motiflere yıldız ve ay gibi motifleri de eklemek gerekir. İrili ufaklı olarak kullanılan ayyıldız motifleri kimi zaman kaydırmalı eksen üzerinde sıralanırken, bazen de bordürü oluşturmuşlardır. Desenlerdeki diğer bir özellik ise figürsüz oluşlarıdır.

XVI. yüzyıldan sonra çatma desenleri tamamen kendine has süsleme motifleri ile diğer ülke kumaş desenlerini etkilemiştir. Lale Devri'nde en değerli elbiselik kumaşların çatma kumaşlardan yapıldığını da bilmekteyiz.

Süsleme motiflerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diğer sanat kollarını da etkisi altına alan Batı formları görülür. Yeni bir desen anlayışı taşıyan XIX. yüzyıl çatma yastıklarında ise gelenekler yine de devam etmiştir. Bu durum XVIII-XIX. yüzyılda da sürmüş, İstanbul-Üsküdar

2- Selimiye Kumaşı (İBB Şehir Müzesi)

çatmalarının uluslararası bir üne sahip olmasını sağlamıştır. 1855 yılında Paris Sergisi'ne gönderilmek üzere Üsküdar çatmalarıyla selimiye kumaşlar satın alınmıştır.

Çatmalarda kullanılan renklerdeki çeşitlilik ve canlılık dikkat çekici olmakla birlikte başta güvezi denilen koyu kırmızı olmak üzere en fazla üç renk fildişi, yeşil ve iki cins kılaptan kullanılmıştır. Çatmaların zemini çoğunlukla krem, açık sarı, desen ise sarı-yeşil veya kırmızı-yeşil kadife ile dokunur. Detaylarda ise kırmızı ve yeşil kadife kullanılmıştır.

Dokuma teknikleri yüzyıllar boyunca değişmeme özelliği taşıyan bu kumaşlarda kullanılan teknikler ise çok gelişmiş komplike ve yüksektir. Çatmalar saten zeminli olduğu gibi mefruşat için olanlar ve son dönem kumaşlarının atıkları pamuk veya keten ipliklidir. Çatmaların havları

* İBB Şehir Müzesi

3-4- Çatma (İBB Şehir Müzesi)

daima ipektir, bazılarında ise hem atkı hem de çözüğünde pamuk iplik kullandığı saptanmıştır.

Çatma dokumalar giysilerde ve döşemelik olarak kullanılmasının yanı sıra yastık yüzleri olarak da yaygın kullanılmıştır.

İstanbul-Üsküdar'daki atölyelerde dokunan belli ölçülerde yastık yüzlerinin "Türk rokoko" denilen süsleme üslubunda desenlendirildikleri ve geleneksel motif şemalarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Karakteristik kapalı desen özelliğinin yanı sıra,

desenlerdeki geometrik düzen de dikkati çeker. Dört tarafı dolaşan muntazam düz bir hat ile ayrılan bordür ile merkezde kontursuz eşkenar dörtgene yakın bir şema içerisinde kalıp şeklinde istiflenmiş çiçekler Avrupa etkisinin başlıca işaretleridir. Tasarımlarda çoğunlukla bitkisel motifler kullanılmıştır. Başka bir deyişle genelde ana zeminde yuvarlak madalyon, yıldız şeklindeki merkezî motif, ana zemini dolduran karanfil lale, çınar yaprağı, salbekli şemse ve vazodan çıkan çiçek desenleri dikkati çekmektedir.

Selimiye Kumaşları

Selimiye, çözüğü ve atkısı ipek olan, genellikle boyuna yollu ve yollar arasında küçük renkli çiçeklerle desenlendirilmiş bir kumaş çeşididir. Bazen de kaydırmalı eksen üzerinde sonsuza giden renkli, küçük desenli olarak dokunmuştur. Çiçeklerin dokuma tarzı işleme görünümündedir. Selimiye kumaşlarında kılıptan da kullanılmıştır. Bu kumaşların bazılarında damga bulunmaktadır.

Nohudi renkli zemin üzerine kaydırmalı çiçek deseni selimiye

5-6- Selimiye kumaşları (İBB Şehir Müzesi, sağdaki TSM)

kumaşlarının karakteristik özelliğidir.

Selimiye kumaşlarının ilk üretiminin Üsküdar Ayazma Camii avlusundaki vakıf olarak kurulan dokuma atölyelerindeki tezgâhlarda başladığı bilinmektedir. Sultan III. Selim'in 1805 tarihinde Üsküdar Selimiye Camii civarına kurdurmuş olduğu kumaş tezgâhları ve bunları camiine vakfetmesiyle tezgâhlarda bol miktarda kumaş dokunmuştur. Bu tezgâhların kurucusuna izafeten de dokunulan bu kumaşlara "selimiye" denmiştir. Daha sonra bu isimle tanınmış ve yaygınlaşmıştır. Kumaşın adını Sultan III. Selim'in yine aynı

dönemde yaptırdığı Selimiye Kışlası'ndan alma olasılığı vardır.

Dokundukları dönemin zevkini yansıtan selimiye kumaşları elbise ve kaftanlarda çok kullanılmıştır. Kadın giysilerinde yaygın olarak kullanılmalarına karşın selimiye kumaşları erkek entarisi yapımında da sıklıkla kullanılmış bir kumaş çeşididir.

Sultan III. Selim'in Kapıdağlı imzalı resminde de görüldüğü üzere sultanın giymiş olduğu iç elbisesi selimiye kumaşındandır. Bu tablo selimiye kumaşının tarihlendirilmesi ve kullanım yerini göstermesi açısından önemli bir belgedir.

Günümüze az sayıda ulaşan ve İstanbul'a has özellik kazandığı anlaşılan çatma ve selimiye kumaşlarından örnekler Topkapı Sarayı Müzesi, İBB Şehir Müzesi, Sadberk Hanım Müzesi gibi müze koleksiyonlarının yanı sıra özel koleksiyonlarda da bulunmaktadır. Kısacası, tarihî belgeler ve müzelerdeki örnekler, çatmaların önceleri daha çok giysi, son dönemlerde ise yastık yüzü, yorgan döşemelik olarak kullanıldığını göstermektedir.